

Час вяртання

Кнігу, якую вы трymаеце ў руках, склалі творы тых, хто шмат гадоў ганьбаваўся, крытыкаўся ці праста замоўчаваўся ў гісторыі беларускай літаратуры. Час вяртання даўно наступіў, каб іх творчая спадчына стала нашым духоўным набыткам, прыйшла да беларускага чытача.

Тры трагічныя постаці — Станіслаў Грынкевіч, Франук Грышкевич і Уладыслаў Казлоўшчык — былі родам з Беласточчыны. Цяжкім і кароткім атрымаўся іх жыццёвы і творчы шлях.

У свой час Заходняя Беларусь мела двух Станіславаў Грынкевічаў. Малодшы Станіслаў Грынкевіч быў шчырым беларусам, памёр на эміграцыі ў Амерыцы. А яго дзядзька Станіслаў Грынкевіч займаўся літаратурай і медыцынай.

Нарадзіўся Станіслаў Грынкевіч (старэйшы) 2 лютага 1902 года ў мястэчку Новы Двор былога Сакольскага павета Гродзенскай губерні. Спачатку вучыўся ў вясковага настаўніка, які яго і рыхтаваў да экзаменаў у гімназію. У 1912 годзе Стась Грынкевіч здаў экзамен і быў залічаны ў Гродзенскую дзяржаўную мужчынскую гімназію.

Калі пачалася першая сусветная вайна, Станіслаў Грынкевіч, разам са сваім стрыечным дзядзькам выехаў у Смаленскую губерню. Там закончыў сем класаў, а праз пэўны час зноў вярнуўся ў родную вёску, дзе пачаў рыхтавацца да паступлення ва ўніверсітэт.

Здаўши паспяхова экзамены, Станіслаў Грынкевіч паступіў у Віленскі медыцынскі ўніверсітэт. Але па сямейных абставінах закончыў яго ў Познані. Да 1935 года працаваў у медыцынскай клініцы, пасля — у псіхіяtryчнай бальніцы ў Харошчы каля Беластока. Працаваў таксама ардынатарам аддзела нервовых хвароб, адначасова вёў лабараторныя доследы і пісаў пра іх працы. Займаўся і перакладчыцкай дзейнасцю: перакладаў на беларускую мову медыцынскія працы з іншых моў, а таксама рэлігійныя творы.

У гэты час ён рэгіструе шлюб з лекаркай стаматалогіі, полькай па нацыянальнасці. У сваім шчаслівым жыцці яны мелі двух сыноў і дзве дачкі. Жонка Ядвіга Грынкевіч, як і яе муж Станіслаў, апрацоўвала лекарскія парады па-беларуску і нават сама пісала артыкулы на медыцынскія тэмы. У Вільні выходзяць іх сумесныя кнігі „Рады хворым і здаровым” (1935 г.), „Аллагалізм” (1938 г.), „Умовы і загады, неабходныя для здароўя” (1939 г.) і іншыя.

У пачатку 1927 года Станіслаў Грынкевіч з сям'ёй пераехаў у Вільню. Тут уладкаваўся на працу ў першую Віленскую паліклініку. Меў свой дом, агарод, сад. Адсюль пісаў артыкулы ў розныя беларускія часопісы. Яны з'яўляліся ў „Студэнцкай думцы”, „Крыніцы”, „Заранцы”, „Калосьях” і ў іншых выданнях. Ён любіў ездзіць па беларускіх вёсках, сустракацца з людзьмі, якім чытаў папулярныя лекцыі па гігіене, медыцынне і гісторыі. У 1936 годзе Станіслаў Грынкевіч выдаў брашуру „Асьвета”. На жаль, польская паліцыя яе канфіскавала, аўтар адсядзеў два тыдні за кратамі і атрымаў штраф.

У 1937 годзе, пасля падарожжа на Украіну, ён напісаў і выдаў новую брашуру „У братоў украінцаў”. Наогул, доктар медыцыны Станіслаў Грынкевіч пісаў шмат. Адны назвы ягоных артыкуулаў гавораць самі за сябе, гавораць аб tym, які гэта быў адукаваны і разумны чалавек. Вось, напрыклад, некалькі называў ягоных прац: „Аб тэатры” (1927 г.), „Царква. Помста. Вязніца” (1928 г.), „Капля вады” (1927 г.), „Народ” (1927 г.), „Як лячыць хваробы хатнім спосабам” (1927 г.), „З зацемак аб характары беларусаў” (1935 г.), „Аб праве да бацькаўшчыны” (1936 г.), „Гігіена псіхічнай, як праблема асноўных адносінаў да жыцця” (1937 г.) і іншыя.

Пісаў Станіслаў Грынкевіч і драматычныя творы. У 1927 годзе ў Вільні асобным выданнем выйшла з друку яго п'еса ў трох абрацах „Жанімства па радыё”. Гэты бытавы драматычны твор расказвае пра жыццё і справы беларускіх вяскоўцаў.

У эміграцыйным рэлігійным часопісе „Žnič” (1973 г., № 117) змешчаны ўспаміны А. Валтупскага, дзе аўтар, у прыватнасці піша:

«За два дні перад прыходам у Літву вайсковых савецкіх сіл я адведаў у Ерузалімы Грынкевічаў. Прынагодна спаткаў у іх і друкара Скарынаўскай Друкарні ў Вільні Альфонса Шутовіча. Я стаяў на tym становішчы, што беларусам-незалежнікам, перадусім інтэлігенцыі, трэба падавацца на Захад, бо бальшавікі зыліквідуюць усіх пагалоўна. Што пазней і сталася. Ядвіга Грынкевічыха, частуючы

нас забеленай заціркай, катэгарычна абвясьціла: „Стась нікуды ня будзе ўцякаць ад сям’і перад акупацыяй, ён ня мае ніякага праступку перад законамі акупантаў, бо ён не савецкі грамадзянін. Яны за перадваенную беларускую дзейнасць ня могуць мець ніякага права караць. Зрэшты, бальшавікі тут не астануцца, яны прагоняць гітлераўцаў і пасъля адступяць за старыя граніцы, пакідаючы Польшчу тыя ўсе землі, што належалі ёй перад вайною”.

Нічога аднак ня зъдзейсьнілася з таго, у што верыла спажа Ядвіга Грынкевічыха. На трэці дзень пасъля заніцця Вільні і ваколіц савецкімі збройнымі сіламі, да Грынкевічаў зъяўляеца ўзброеная контрразьведка і арыштоўвае доктара Станіслава Грынкевіча».

Пасля яго арышту былі канфіскаваны дом і ўся маёмасць. А са- мога спадара Грынкевіча адправілі на допыты ў Менск. А 25 ліпеня 1945 года пад Магілёвам расстралялі.

Лёс Ядвігі Грынкевіч склаўся па-іншаму. Ёй удалося выехаць у Польшчу, уладкавацца на працу і даць дзесяцам добрую адкуацыю. Усё жыццё яна верыла, што яе муж жывы ў савецкіх лагерах, піша і друкуе артыкулы пад чужымі прозвішчамі. Сябры і знаёмыя не хадзелі гаварыць ёй аб трагічнай гібелі Станіслава Грынкевіча, каб жанчына не губляла надзеі.

Памерла Ядвіга Грынкевіч ад рака лёгкіх у 1963 годзе ў Гданьску ў акадэмічным шпіталі. Дзесяці яе не пайшлі па слядах свайго бацькі. Яны лічаць сябе палякамі і беларускімі справамі не цікавіцца...

Нешчаслівым і кароткім было жыццё і Франука Грышкевіча. Ён марыў напісаць праўдзівую гісторыю беларускай літаратуры. „Я – Франук Грышкевіч, а не Алесь Кучар, хачу напісаць гісторыю беларускай літаратуры”, – казаў Франук.

Напісаць праўдзівую гісторыю беларускай літаратуры Франуку Грышкевічу не ўдалося. У канцы 1944 года ён быў арыштаваны органамі НКУС і пасаджаны ў менскую турму. Допыты праводзіў сам шэф беларускага НКУС Лаўрэнцій Цанава. Яны былі цяжкі і здзеклівыя. Ідуучы на чарговыя допыты, Франук Грышкевіч выскачыў праз турэмнае акно на вуліцу і... забіўся.

Нарадзіўся ён у 1906 (?) годзе ў мястэчку Сухаволі Сакольскага павета на Беласточчыне. Рана застаўся без бацькоў. Спачатку вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі. А пасля яе заканчэння ў 1926 годзе нелегальна перайшоў польская-чэшскую граніцу і паступіў на

літаратурны факультэт Карлавага універсітэта ў Празе, які закончыў са ступенню доктара філасофіі.

Знаходзячыся ў Чэхаславакіі Франук Грышкевіч вельмі актыўна супрацоўнічаў з часопісам „Slovanský prehled”. Друкаваў на яго страницах рэцэнзіі на менскія выданні, расказваў пра жыццё ў БССР.

Пасля вучобы ў Празе ён вярнуўся ў Вільню. Служыў у 6-м палку Войска Польскага, працаўваў у ротнай канцылярыі пісарам, нават быў беспрацоўным...

У 1939 годзе, калі Чырвоная Армія ўвайшла ў Вільню, стаў супрацоўнічаць з часовымі савецкімі ўладамі, узначальваў беларускія школы Віленскай школьнай акругі.

Калі нямецка-фашистыкі захопнікі напалі на Савецкі Саюз, Франук Грышкевіч застаўся ў Вільні. Акупацыйныя ўлады далі дазвол на функцыянаванне Віленскай беларускай гімназіі. Дырэктарам яе быў прызначаны Ф. Грышкевіч, ды і выкладчыкі гімназіі засталіся ўсе тыя, хто працаўваў раней. Вось што ўспамінае пра Франука Грышкевіча былая гімназістка Вольга Мароз-Давідовіч з Менска:

«Гэта быў чалавек з магутным інтэлектам, высокай культурай і адначасова сціплы, надзіва лагодны. Да таго ж ён быў паэтам, ведаў некалькі замежных моў і шчыра кахаў свою Бацькаўшчыну. Выкладаў у нас цудоўны і цікавы предмет — сусветную літаратуру. Яго ўрокі былі незвычайнімі, бо ніякімі канспектамі і планамі ён ніколі не карыстаўся, у книжкі не заглядваў, а толькі расказваў і расказваў — ад пачатку ўрока і да самага канца. Вучні сядзелі, як ашаломленыя, не пратускаючы ніводнага слова. Мы глядзелі на выкладчыка, як на Бога. Калі звінёў званок, мы прасілі яго: „Заставайцеся з намі яшчэ на перапынак!” Выкладчык радасна ўсміхаўся і казаў: „Гэта для мяне найлепшая ўзнагарода”».

Жывуць яшчэ, дзякую Богу, і ў Польшчы былія выхаванцы, якія добра ведалі Франука Грышкевіча. З Сопата, напрыклад, адгукнуўся Мацей Канапацкі.

«Вы цікавіцесь маім настаўнікам, дырэктарам Беларускай гімназіі ў Вільні Франуком Грышкевічам? Гэтае зацікаўленне мае творчы аспект, і таму вялікі Вам дзякую ад колішняга вучня гэтага цудоўнага чалавека, якога давялося, перш за ўсё пашчаслівілася, мне пазнаць. Кожны раз, калі сустракаюся са сваім сябрам, таксама слухачом на Вастррабрамскай вуліцы (здаецца так яна называлася) Антонем Альксыніным, мы ўспамінамі ўшаноўваем самую светлую па-

мяць пра Франука Грышкевіча. Праўда, гады два щі тры мы знаходзіліся ў Беларускай гімназіі з Антосем, але наш дарагі настаўнік пакінуў прыкметны след, застаўся ў памяці назаўсёды.

Мы слухалі лекцыі пра беларускую літаратуру і стылістыку. Кожная лекцыя Франука Грышкевіча была незвычайнай, сумленна прачытана. Наш дарагі выкладчык быў проста закаханы ў гэтыя предметы. Яшчэ сёння ў памяці гучаць словаў Ўёткі голасам Грышкевіча:

Хацела б быць зярном пшаніцы,
Упасць на ніўкі вёскі.
Зазалаціца, без мяліцы
Даць хлеб смачнейшы трошки...

Наш настаўнік быў сярэдняга ўзросту. Яго галава была крыху пахілена ў правы бок. Калі нам чытаў лекцыю, меў звычай час ад часу трymаць пальцы правай рукі каля вуснаў (вось быццам зараз яго бачу...).

Аднойчы пазнаёміў ён нас з уласнай біяграфіяй. Адно толькі я запомніў: Франук Грышкевіч гаварыў, што ў польскай турме білі яго ланцугамі...

Неяк чуў я па „Свабодзе” радыёперадачу пра Франука Грышкевіча. Яна была прысвечана яго заўчастнай трагічнай смерці. Пазней нешта занатаваў, аднак зараз адшукаць у сваім хатнім архіве ніяк не магу... Ад шчырага сэрца жадаю Вам поспехаў у вывучэнні біяграфіі і творчага шляху прафесара Франука Грышкевіча. Ён заслугоўвае вечнай памяці ў гісторыі».

Франук Грышкевіч быў не толькі добрым педагогам, але і паэтам, перакладчыкам і публіцыстам. Першыя яго вершы былі апублікаваны ў 1924 годзе ў часопісе „Студэнцкая думка” і газеце „Крыніца”. Выступаў таксама з вершамі ў „Сялянскай ніве”, „Беларускай крыніцы”, „Родных гонях” і ў іншых тагачасных беларускіх выданнях.

Першыя паэтычныя радкі Франука Грышкевіча былі напісаны пад вялікім уплывам каталіцкага асяроддзя. Шмат твораў яго было прысвечана беларусам-католікам Адаму Станкевічу, Казіміру Свяяку, Вінцэнту Гадлеўскаму, Адольфу Клімовічу і іншым адзінаверцам.

Узлёт паэтычнай творчасці Франука Грышкевіча адносіцца да 1927 года, калі ў Вільні выходзіць яго першы паэтычны зборнік „Веснавія мэлёдыі”. Вершам, якія яго склалі, уласцівы тонкі лірызм і філософічнасць, а таксама вернасць свайму народу. Праўда, у мно-

гіх вершах адчуваецца песімізм, аўтара непакоіць будучыня сваёй Бацькаўшчыны. Адначасова паэт пераканана сцвярджае:

Ах пакінь! Ах пакінь маладога,
Ты пагана й звадліва мана,
Не пайду!.. У мяне ёсць дарога
У мяне Беларусь ёсць адна!

Пісаў Франук Грышкевіч і празаічныя творы. У 1927 годзе ў „Беларускай крэйніцы” былі апублікованы яго апавяданні „Святы Сыльвестар”, „Куцьця ў чужынне” і „У калядны вечар”.

Выступаў Ф. Грышкевіч у друку і як крытык, і як перакладчык. Ім напісаны цікавыя рэцэнзіі на кнігі Наталлі Арсеніевай, Уладыслава Казлоўшчыка, Якуба Коласа, Антона Навіны, Канстанціна Езавітава, Міхася Зарэцкага, Кузьмы Чорнага, Міхайлы Піятуховіча, Вінцуга Адважнага, Хведара Ільяшэвіча, Рыгора Мурашкі, Максіма Багдановіча, Мікалая Ільяшэвіча і многіх іншых. Перакладаў з польскай, чэшскай, славенскай, украінскай і нямецкай моў на беларускую.

Калі Франук Грышкевіч быў толькі педагогам і літаратарам, дык яго зямляк Уладыслаў Казлоўшчык (сапраўднае прозвішча Казлоўскі) прайвіў свае здольнасці не толькі ў літаратуры, але і ў спорце, выдаваецца дзеяцельніці і палітыци.

Беластоцкая газета „Новая дарога” 12 снежня 1943 года пісала: «Дня 13 лістапада 1943 года ў Менску, пры выкананыні сваіх нацыянальных абавязкаў трагічна загінуў ад рук нікчэмных бальшавіцкіх бандытаў рэдактар „Беларуское Газэты” Уладыслаў Казлоўскі, народжаны ў 1896 годзе ў вёсцы Залесьсе Сакольскага павету. Паходавын адбыліся дня 22 лістапада на Кальварыйскіх каталіцкіх могілках у Менску. Падаючы гэтыя сумныя факты да ведама грамадзянства, рэдакцыя „Новай Дарогі” выказвае сваё глыбокае спачуцьцё асірочанай сям’і нябожчыка. Чытачы й рэдакцыя „Новай Дарогі”».

Сапраўды, у лістападзе 1943 года нехта Іван Шнігер зайшоў у рэдакцыю „Беларускай газеты” і стрэліў ва ўпор з пісталета ў яе рэдактара. Стрэл пачула Наталля Арсеніева, якая выбегла з суседняга пакоя і закрычала: „Трымайце, тримайце яго! Гэта той бандыт, які забіў спадара Казлоўскага”. Але было ўжо позна.

Тысячы беларусаў праводзілі ў апошні шлях нашага здольнага літаратара. Часопіс „Новы шлях” адзначыў тады, што Уладыслаў

Казлоўшчык „стаўся чароднай ахвярай бандыцкага тэрору на Беларусі і загінуў як жаўнер пры спаўненіі сваіх авабязкаў”.

Дзяцінства Уладыслава Казлоўскага прайшло на Беласточчыне ў роднай вёсцы Залессе. Пачатковую і сярэднюю адукцыю ён набыў у Саколцы і ў Гродне.

У 1916 годзе наш зямляк паступае ў Віленскую каталіцкую духоўную семінарию. А калі заснавалася ў Вільні беларуская вайсковая арганізацыя, пакідае семінарию з мэтай паступіць у беларуское нацыянальнае войска. Адначасова ён запісваецца на кароткачасовыя беларускія настаўніцкія курсы пры Цэнтральнай радзе Віленшчыны і Гродзеншчыны, пасля заканчэння якіх накіроўваецца ў Сакольскі павет, дзе прымае ўдзел у арганізацыі беларускіх школ.

Пасля няўдалых у гэтым накірунку спробаў, з прычыны негатыўных адносін тагачасных павятовых школьніх улад, Уладыслаў Казлоўскі вяртаецца ў Вільню. А калі заснавалася ў Менску Беларуская вайсковая камісія, пераезджаета ў Менск.

У пачатку 1920 года ён працуе інструктарам Беларускага нацыянальнага камітэта па пытаннях арганізацыі нацыянальнага і кааператыўнага жыцця ў Ігуменскім павеце. А ў маі гэтага ж года Беларускай вайсковай камісіі ён высылаецца ў Варшаўскую школу падхарунжых.

Пасля заканчэння ваеннай школы, Уладыслаў Казлоўскі прызначаецца інструктарам у Першы батальён беларускіх стралкоў, які ўжо быў эвакуіраваны з Менска ў Лодзь. Праўда, праз год, у сувязі з ліквідацыяй беларускіх аддзелаў, пераводзіцца ў польскую войску як кадравы афіцэр.

Будучы паручнікам чыннай службы Уладыслаў Казлоўскі не падае сябе творчай працы і палітыцы. Спачатку арганізоўвае гімнастычнае таварыства „Гайсак”, пасля з'яўляецца выдаўцом і рэдактарам часопіса „Новы шлях” і адначасова адным з арганізатораў Беларускай нацыянал-сацыялістычнай партыі.

У гады вайны Уладыслаў Казлоўскі ў акупіраваным немцамі Менску рэдагуе „Беларускую (Менскую) газету”.

Першыя творы Уладыслава Казлоўшчыка з'явіліся ў перыядычным друку ў 20-х гадах. Гэта былі публіцыстычныя артыкулы на спартыўныя тэмы. Тады і выходзяць у свет яго першыя кнігі „Фі-

зычнае выхаваньне грамадзянства” (1927 г.) і „Аб фізычным выхаваньні ў беларусаў” (1928 г.).

У 1930 годзе ён актыўна супрацоўнічаў з часопісам „Шлях моладзі”, дзе вёў рубрыку „Куток для спорту”. Сам пісаў спартыўныя артыкулы, рэпартажы і друкаваў на старонках гэтага часопіса. Значны рэзананс у той час мелі яго матэрыялы „Рухавыя гульні і ігры” (1930 г., № 3), „Аб нямецкай гімнастычнай систэмэ” (1930 г., № 5), „Ход-спацыр” (1930 г., № 6), „Плаваньне” (1930 г., № 7) і многія іншыя.

Адначасова са спартыўнымі артыкуламі добра пісаліся і літаратурныя творы. З друку выходзяць яго кнігі „Беларуская народныя песьні з Сакольскага павету” (1930 г.), „Плач Беларускай Старонкі-маткі па дзетках сваіх рэнегатах” (1930 г.), верашаваны раман „Путы каҳаньня” (1932 г.), зборнік паэзіі „Шляхам змаганьня” (1935 г.), вершаванае апавяданнне „Казюк на кірмашы” (1940 г.).

У сваіх вершах і празайчных абразках Уладыслаў Казлоўшчык часцей за ўсё звяртаўся да беларускай моладзі. Яго верш „Песьня беларускай моладзі” быў тады гімнам беларускіх юнакоў і дзяўчат. Да-рэчы, і музыку напісаў сам аўтар.

Патрыятычнае паэзія і проза беларускага літаратара з Беласточчыны — гэта заклік да незалежнасці і адраджэння Беларусі. Ён смел і аддана заклікаў свой народ ісці шляхам змагання, а тых, хто „на печы ў кажуху” сядзіць, „хай волі гром грыміць і будзіць, што дрэмлюць”. Паэт шчыра верыў у Беларусь і ў крывіцкі дух, а таксама спадзяваўся, што „прыйдзе той час — да сваіх я вярнуся і ў Маткі я Роднай кутка папрашу”.

Творчасць Уладыслава Казлоўшчыка, Станіслава Грынкевіча і Франука Грынкевіча сёння вяртаецца ў Беларусь, дзеля якой яны жылі, тварылі і змагаліся.

Сяргей ЧЫГРЫН